מנורת המאור — ברית שבת

והשבת היא אחת משלש בריתות שכרת הב"ה, אחת עם העולם ושנים עם ישראל. אחת עם העולם, והיא הקשת, שנא' (בראשית ט, טז) והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכור ברית עולם ביני ובין הארץ. ושנים עם ישראל, והם המילה והשבת. המילה, דכתי' (בראשית יז, י) זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם וגו'. השבת, דכתיב (שמות לא, יז) ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר, מה ביני וביניכם האמור בקשת הצלה מן המבול, אף ביני וביניכם האמור בשבת ובמילה הצלה מגיהנם. ד"א מה ביני וביניכם האמור בקשת, בין צדיקים בין רשעים, אין המבול שולט בהם, אבל נידונין דינין אחרים, אף ביני וביניכם האמור בשבת ובמילה, בין צדיקים בין רשעים, אין גיהנם שולטת בהם, אבל נידונין דינין אחרים. נמצא שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא וניצולין מדינה של גיהנם בזכות שבת ומילה. אמ' ר' שמעון בן פזי אמ' ר' יהושע, אמ' להם הב"ה לישראל, היו משמרין את השבת שהיא שקולה כנגד כל התורה כלה. בתורה כתי' שמירה, ובשבת כתי' שמירה. בתורה כתי' שמירה, שנאמר (דברים כט, ח) ושמרתם את דברי הברית הזאת וגו', ובשבת כתי' שמירה, שנא' (דברים ה, יא) שמור את יום השבת לקדשו. התורה ניתנה על ידי משה רבינו ע"ה, והשבת ניתנה על ידי משה רבינו. התורה מנין, שנא ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לוחות אבנים וגו'. והשבת מנין, שנא' (שמות טז, כט) ראו כי ה' נתן לכם השבת וגו'. אמ' להם הב"ה לישראל, אם שמרתם את השבת אני מקבץ גליותכם, שנא' (ישעיהו נו, ד) כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי וגו', וכתי' בתריה, נאם ה' אלהים מקבץ נדחי ישראל.

וגרסי' בפרקי ר' אליעזר ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם. מה הוא שימור של שבת, מלהבעיר בה את האש, ומלעשות בה כל מלאכה, ומלצאת ולבוא חוץ לתחום אפי' רגל אחת, ומלהביא דבר בידו ולהעבירו ארבע אמות ברשות הרבים, ומלהוציא מרשות לרשות, וזו היא שמירתה של שבת. ביני ובין בני ישראל. אמ' הב"ה, הברית הזה נתתי לישראל ביני לבינם, [בששת ימי המעשה פעלתי את העולם ובשבת נחתי], לפי' נתתי להם ששת ימים מלאכה וביום השביעי ברכה וקדוש ומנוחה לי ולהם, לפי' נאמר ביני ובין בני ישראל. בשש שעות בערב שבת נכנס אדם הראשון בגן עדן, והיו מלאכי השרת מקלסין לפניו ומכניסין אותו. בין השמשות לערב שבת גורש, והיו מלאכי השרת קורין עליו, ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו. בא יום שבת, נעשה סניגור לאדם. אמ' לפני הב"ה, רבון כל העולמים, בששת ימי בראשית לא נעשה הרג בעולם, וכי נעשה, בזה אתה מתחיל, זו היא קדושתו של שבת וזו היא מנוחתו, שנא' בו (בראשית ב, ג) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת, ובזכות שבת ניצול מדינה של גיהנם. ראה אדם הראשון כחה של שבת, אמ' לא על חנם ברא הב"ה את השבת. מתחיל משורר ומזמר לאל עליון, ואומר מזמור שיר ליום השבת, ליום שכלו שבת ומנוחה לחיי העולם הבא.

וגרסינן בבראשית רבה ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן וגו'. מלמד שנתן לו הב"ה לאדם מצות שבת. כתי' הכא (בראשית ב, טו) ויניחהו בגן עדן, כתי' התם (שמות כ, י) וינח ביום השביעי. כתיב הכא לעובדה, וכתי' התם ששת ימים תעבד. כתיב הכא ולשמרה, וכתי' התם שמור את יום השבת.

וגרסי' במכילתא זכור ושמור, זכור מלפניו ושמור מאחוריו. משל למה הדבר דומה, לאריה שהיה בשדה, וכל בני אדם מתפחדין ממנו ונשמרין ממנו מלפניו ומלאחוריו. ומה אם הארי, שאינו ממית אלא בעולם הזה, בני אדם נזהרין מלפניו ומאחריו, שבת שהיא הורגת כל מחלליה בעולם הזה ובעולם הבא, על אחת כמה וכמה. ר' מאיר אומר, למה הדבר דומה, למי שהוא שומר את הפרדס, אם משמר מבפנים אינו משתמר, אם משמר מבחוץ הרי זה משתמר. אף המצות כך אנו חייבין להשמר בהם, שנאמר ושמרו את משמרתי, עשו משמרת למשמרתי, וכתי' (דברים ז, יב) ושמרתם ועשיתם אותם. כך השבת אינה מתקיימת משתחשך אלא מבעוד יום. ויש אומ', מה החרב הזו אין שמירתה אלא בנדנה, והבגדים הללו אין שמירתן אלא בקופסא, אף שבתות וימים טובים אין שמירתן אלא בחול שהוא מוסיף עליהם. ר' יצחק אומר, ומה אם הלוים, שאין חייבין עליהם כרת ולא מלקות, צריכין מגרש להם אלפים אמה חוצה להם, שנא' (במדבר לה, ה) ומדותם מחוץ לעיר וגו', ולא עוד אלא שהיו מודדן באלכסון, שנא' (במדבר לה, ה) פאת קדמה ופאת נגב, נמצאת אלפים וארבע מאות אמה, נמצאו כל תחומי העיר כעשרת אלפים אמה, ופעמים שאין בכל העיר עשרת אלפים אמה, קל וחומר לשבתות וימים טובים שצריכין מגרש מלפניהם ומלאחריהם.

ד"א זכור את יום השבת לקדשו, וכתי' (דברים ה, יא) שמור את יום השבת לקדשו. גרסינן בבראשית רבה זכור את יום השבת לקדשו, ובמשנה תורה אמר שמור את יום השבת לקדשו, זכור, זכרהו על היין וקדשו, שנא' (הושע יד, ח) זכרו כיין לבנון, שמור, שמרהו מלפניו ומלאחריו. ד"א השבת נקראת קדש, שנא' (שמות כ, ז) זכור את יום השבת לקדשו, וכתי' (דברים ה, יא) שמור את יום השבת לקדשו. זכור, עד שלא יבא, שלא תהא מונה את הימים לשכורתך ולא לחשבון תיקון מלאכתך, בדרך שאחרים מונין, אלא לשם שבת. שמור, שמרהו מלפניו ומלאחריו, ר"ל קדש את השבת בכניסתו, מבעוד יום טרם בא השמש, וביציאתו שמרהו עד צאת הכוכבים. ד"א זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, מה שאין האוזן יכולה לשמוע, שנא' (תהלים סב, יב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי, זכור ושמור. ד"א זכור ושמור, זכור בים, ושמרהו ביבשה. ד"א זכור ושמור, זכור, זכרהו תמיד, ושמור, המתן לו עד שיבא, כמו ואביו שמר את הדבר, המתין וצפה לשבת קודם שתבוא, כמי שמצפה לראות פני אוהבו. ד"א זכור את יום השבת, ר' יוסי בן חלפתא אומ', הבא מן הדרך חייב לזכור את השבת. שכן מצינו ביעקב אבינו ע"ה, שהגיע לשכם ערב שבת עם דמדומי חמה, ולא נכנס לעיר, אלא נטה אהלו חוץ לעיר, שנא' (בראשית לג, יח) ויבא יעקב שלם עיר שכם, וכתי' (בראשית לג, יח) ויחן את פני העיר. ולמה לא נכנס לעיר, אלא מלמד שהיה ערב שבת עם דמדומי חמה. ובזכות שזכר את יום השבת ושמר אותו, זכה ונתברך שבע ברכות, כנגד שבת שהוא היום השביעי. ואלו הן. א' ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירוש. ב' ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים. ג' יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך, אררייך ארור ומברכיך ברוך. ד' והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך. ה' ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. ו' ולא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך. ז' ויאמר אלהים לישראל במראת הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני, וכתי' (בראשית מו, ג) אנכי אלהי אביך אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם.

והב"ה בירך את השבת עצמו, ובירך את יעקב ואת בניו בזכות שהם משמרים אותו, שנא' (ישעיהו סא, ט) כל רואיהם יכירום כי הם זרע בירך ה'. בירך את השבת עצמו כיצד, ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות.

גרסי' בפרקי ר' אליעזר, בפרק י"ח, ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. וכי כלו שמים וארץ מלהיות ומלעמוד עוד, והלא כת' את השמים ואת הארץ אני מלא, אלא שכלו ממעשה ומפועל בששת ימי בראשית. אמרו ישראל לפני המקום, רבון כל העולמים, השמים והארץ כלית ממלאכה ומפועל בששת ימי בראשית, רחמיך וחסדיך [אל תכלא, שאם תכלא רחמיך וחסדיך אין אנו יכולים לעמוד, שעל רחמיך וחסדיך העולם עומד], שנא' (ישעיהו נד, י) כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וגו'. שבע חנוכות ברא הב"ה, ששה מהן חינך ואחת עומדת לדורות. ברא יום הראשון וגמר כל מלאכתו וחינכו, שנא' (בראשית א, ה) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. ברא יום שני וגמר כל מלאכתו וחינכו, וכן כל ששת ימי המעשה. ברא יום שביעי לא למלאכה, ולא נאמר בו ויהי ערב ויהי בקר, שהיה שמור לדורות. משל לאחד שהיה לו כלי חמדה, ולא רצה להנחילו אלא לבנו, כך יום שבת ומנוחה לא רצה הב"ה, להנחילו אלא לישראל. תדע לך שהוא כן, כשיצאו ישראל ממצרים, עד שלא נתן להם התורה, נתן להם את השבת. ושתי שבתות שבתו ישראל עד שלא נתן להם התורה, [שנא' (נחמיה ט, יד) ואת שבת קדשך הודעת להם וגו' ביד משה עבדך]. ולפיכך ברך אלהים את השבת, שנא' ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו.

ולפי שחבב הב"ה את השבת, שהוא יום השביעי, חיבב כל השביעים. שבעה רקיעים ברא הב"ה, ומכולם לא בחר אלא שביעי, והן ערבות, שנא' (תהלים סח, ה) סולו לרוכב בערבות ביה שמו. שבעה ארצות ברא הב"ה, ומכולם לא בחר אלא ארץ ישראל, שנא' (דברים יא, יב) ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה. שבעה מדברות ברא הב"ה, ומכולם לא בחר אלא הר סיני, שנא' (תהלים סח, יז) ההר חמד אלהים לשבתו. שבעה ימים ברא הב"ה, ומכולם לא בחר אלא ים כנרת והנחילו לנפתלי, שנא' (דברים לג, כג) נפתלי שבע רצון. שבעה עולמות ברא הב"ה, ומכולם לא בחר אלא עולם שביעי, שהוא שבת מנוחה לחיי עולם. שבעה שנים ברא הב"ה, ומכלם לא בחר אלא שמיטה, שנא' (דברים טו, א) מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. ומכל השמיטות קדש את השביעית, שהוא היובל, שנא' (ויקרא כה, י) וקדשתם את שנת החמשים שנה. שבעת ימים ברא הב"ה, ומכולם לא בחר אלא יום השביעי, שנא' (בראשית ב, ג) ויברך אלהים את יום השביעי.

וגרסינן בשאלתות דרב אחא וחייבין בית ישראל למינח ביומא דשבתא, דכד ברייה קודשא בריך לעלמיה, עבדיה בשיתא יומי ונח ביומא דשבתא, וברכיה וקדשיה. כאיניש דיבנא ביתא ובתר דגמר לה לעיבידתיה עביד הלולא חד יומא, כדאמרי אינשי כליל ביתא, וכתי' (בראשית ב, ב) ויכל אלהים ביום השביעי וגו'. ואמ' לן רחמנא, נוחו ביומא דשבתא, כי היכי דנחי ביה אנא, דכתיב (שמות לא, יז) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי.

על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. ברכו במן וקדשו במן. ברכו במן, שכל ימות השבוע היה יורד עומר אחד לגולגולת, ובערב שבת היה יורד שני עומרים. וקדשו במן, שלא היה יורד בשבת כלל, וכל מה שהיו מותירין ממנו בכל ימות השבוע ליום אחד היה מבאיש ומרים תולעים, ומה שהיו מותירין מערב שבת לערב שבת לא היה מבאיש ולא מרים תולעים. ד"א ברכו במן וקדשו במקושש. ד"א ברכו באורה, כיון ששקעה חמה בליל שבת, בקש הב"ה לגנוז את האורה, לחלק כבוד לשבת, הה"ד ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו. במה ברכו, באורה. התחילו הכל מקלסין להב"ה, הה"ד תחת כל השמים ישרהו ואורו על כנפות הארץ. ד"א ברכו, בשאינו נדחה. שמואל בר נחמני אומר, יום טוב נדחה, יום הכפורים נדחה, שבת אינה נדחית. ד"א ברכו, בבן זוג. תניא ר' שמעון בן יוחאי אומר, אמרה שבת לפני הב"ה, רבון העולמים, לכל יש בן זוג ולי אין בן זוג. הוי אומר זכור את יום השבת. וכיון שעמדו ישראל על הר סיני, אמ' להם, היו זכורים לאותו דבר שאמרתי לשבת, כנסת ישראל תהא בן זוגך. הוי אומר זכור את יום השבת. ועוד גרסינן בפירקי ר' אליעזר כל הארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, בששת ימי המעשה היה נותן להם את המן, ובשבת לא היה יורד, לא מפני שלא היה בו כח ליתן, אלא ששבת לפניו ושבתו גם הם, שנא' (שמות טז, ל) וישבתו העם ביום השביעי. ר' אלעזר אומר, ברכו בנר, כהדא מעשה. פעם אחת הדלקתי את הנר בליל שבת, ובאתי במוצאי שבת ומצאתיו דלוק, ולא חסר כלום. ברכו באור פניו של אדם, לא דומה פניו של אדם כל ימות השבת כמו שהוא דומה בשבת. ברכו במטעמים. רבינו הקדוש עשה סעודה לאנטונינוס בשבת. הביאו לפניו תבשילין צונן, ערב לו הרבה. עשה לו סעודה בחול. הביאו לפניו תבשילין רותחין. אמ' לו, אותם ערבו לי יותר מאלו. אמ' לו, תבל אחד הן חסרין. אמ' לו, וכי קלרין של מלך הן חסרין. אמר ליה, שבת הן חסרין, אית לך שבת.

וגרסינן במדרש ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים. כתיב הכא לחם יומים, וכתי' התם לחם משנה, שהוא משונה בטעם ובמראה. וכן אתה מוצא שכל התבשילין המתבשלים לשם שבת טעמם ערב יותר מהתבשילים המתבשלים בחול. הה"ד לחם משנה, משונה בטעמו. וכן לחם יומים, כפלים. אתה מוצא שכל עסקי שבת כפולות. אזהרותיה כפולות, דכתי' (שמות כ, ז) זכור את יום השבת לקדשו, שמור את יום השבת לקדשו. עונשה כפול, דכתי' (שמות לא, יד) מחלליה מות יומת. מזמורותיה כפולות, דכתי' (תהלים צב, א) מזמור שיר ליום השבת. שכרה כפול, דכתי' (שמות טז, כט) לחם יומים. והב"ה הזהיר את ישראל ואמ' להם, כל מי שמחלל את השבת כבודי הוא מחלל. ר' יוסי בר' חנינא אמ', למה הוצרך שבת לברכו, שאין צריך לברכה אלא כל דבר שהוא חסר, כדי שלא יחסר. בחמישי ברא הב"ה דגים ועופות וברך אותם, דכתיב (בראשית א, כח) ויברך אותם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ, ולפי ששניהם נאכלים הוצרכו לברכה, כדי שלא יחסרו. בששי ברא הב"ה בהמות וחיות, ולפי ששניהם מתים הוצרכו לברכה, כדי שלא יחסרו, דכתי' (בראשית א, כח) ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו וגו'. השבת, מפני שישראל צריכין להוציא בה הוצאה, הוצרכה לברכה, כדי שלא תחסר פרוטה, דכתי' (בראשית ב, ג) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו.

וגרסינן במ' שבת בפרק כל כתבי הקדש, אמ' ליה קיסר לר' יהושע בן חנניה, מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף. אמ' לו, תבל אחד יש לנו ושבת שמו, ואנו מטילין לתוכו וריחו נודף. אמ' לו, תן לי ממנו. אמר, כל המשמר את השבת מועיל לו, וכל מי שאינו משמר את השבת אינו מועיל לו.